

Allemansrätten

Vad säger lagen?

Bertil Bengtsson

Allemansrätten

– Vad säger lagen?

av Bertil Bengtsson

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

E-post: natur@cm.se

Postadress: Arkitektkopia AB, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/publikationer

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, SE-106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

ISBN 978-91-620-8902-3

© Naturvårdsverket och författaren 2023

Tryck: Arkitektkopia AB, Bromma 2023

Omslagsfoto: Johan Willner, Johnér Bildbyrå

Författaren svarar själv för innehållet i boken

Förord

Allemansrätten är den grundlagsskyddade sedvana som gör att vi alla har tillgång till naturen. Den är ett exempel på och en del i den tillit som bygger samhället. Mycket av vårt svenska friluftsliv bygger på allemansrätten och den är också något som vi behöver värna om, inte minst genom att tillämpa den med omtanke. Men många känner sig osäkra på vad allemansrätten innefattar gällande rättigheter och skyldigheter. Naturvårdsverket ser det därför som viktigt att informera i frågan. Den här översikten är en uppdaterad nyutgåva författad av Bertil Bengtsson, professor och f d justitieråd. Vi hoppas att boken ska vara till hjälp för alla som på olika sätt kommer i kontakt med allemansrätten, friluftsliv och naturturism.

Stockholm 2023

Björn Risinger
Generaldirektör

Innehåll

1. Vad är allemansrätten?	7
1.1 Allmänt	7
1.2 Rättigheter och skyldigheter	7
1.3 Sedvanan	8
1.4 Omstridda rättsfrågor	10
1.5 Organiserat friluftsliv och kommersiella intressen	11
1.6 Reservatföreskrifter och andra lokala bestämmelser	13
2. Till fots i naturen	15
2.1 Tagande av olovlig väg, hemfridsbrott m m	15
2.2 Begreppet tomt	16
2.3 Plantering	18
2.4 Annan mark	18
2.5 Skadestånd	20
3. Hur ska markägaren skydda sig?	24
3.1 Skyltar	24
3.2 Stängsel	25
3.3 Strandskyddsområde	28
3.4 Handgripliga åtgärder	29
3.5 Vakthundar	29
3.6 Vitesförbud och anmälningsplikt	30
4. Andra färd sätt i naturen	33
4.1 Cykling och skidåkning	33
4.2 Ridning	33
5. Motordrivna fordon	36
5.1 Allmänt	36
5.2 Trafik på väg	36
5.3 Terrängkörning	37
6. Uppehåll på annans mark	39
6.1 Allmänt	39
6.2 Tältning	39
6.3 Parkering	43
6.4 Husvagnsuppställning	43
6.5 Vitesförbud	45

7.	Får man ta inträdesavgift?	47
8.	Allemansrätt till sjöss	49
8.1	Trafik på vattnet	49
8.2	Buller m m	49
8.3	Känsliga områden	50
8.4	Förtöjning av båtar	50
8.5	Fiske	51
9.	Rätt att ta naturprodukter	53
9.1	Allmänt	53
9.2	Bär, blommor och svamp	53
9.3	Mossor och lavar	54
9.4	Förbjudna produkter	55
9.5.	Mineraler	56
10.	Uppträdande i naturen	57
10.1	Allmänt	57
10.2	Nedskräpning	57
10.3	Eldning	58
10.4	Jakt	58
10.5	Hundar i naturen	59
10.6	Störande beteende	61
11.	Allemansrättens variationer	63
11.1	Fjällmark	63
11.2	Skogsmark	64
11.3	Odlingslandskapet	64
12.	Skadestånd vid hinder för allemansrätt?	66
13.	Allemansrättens grundlagsskydd	67
	Litteratur	70

Fotograf: Henrik Trygg-Johnér Bildbyrå

1. Vad är allemansrätten?

1.1 Allmänt

I 2 kap. 15 § regeringsformen stadgas, att oberoende av det skydd som grundlagen ger den enskildes äganderätt "alla ska ha tillgång till naturen enligt allemansrätten". Allemansrätten har alltså numera (sedan 1994) stöd i grundlagen. Men den har en speciell ställning: som ett undantag från det egendomsskydd som regeringsformen föreskriver, alltså närmast från äganderätten. Den är också speciell genom att den tillkommer alla – både svenska medborgare och utlänningar – som håller till i Sverige. Dess innehåll är dessutom ganska oklart, i jämförelse med andra rättigheter som skyddas enligt regeringsformen. Inget sägs om vad "tillgång till naturen" närmare bestämt berättigar till. Här får man gå till annan lagstiftning. Som framgår av fortsättningen ger inte heller den så tydliga besked om vad som gäller. Dessutom kan det vara svårt för enskilda att juridiskt genomdriva sina rättigheter; till stor del får den enskilde lita på att en myndighet tillvaratar dem på eget initiativ.

1.2 Rättigheter och skyldigheter

Vad allemansrätten i stort sett innebär är troligen känt för de flesta svenskar. Det är den begränsade rätt var och en har att använda annans fastighet – mark och vatten – främst genom att färdas över den, åtminstone till fots, och under en kortare tid uppehålla sig där. Denna rätt gäller även om inte ägaren eller den som annars bestämmer över fastigheten har samtyckt till att marken används på sådant

sätt. Men allmänheten får inte ta sig sådana friheter att markägaren och andra som håller till på fastigheten tillfogas någon nämnvärd skada eller annan olägenhet (t.ex. obehag, irritation eller vantrivsel). Hemfriden (i vidsträckt mening) och markägarens ekonomiska intressen får inte kränkas. Inte heller får markägaren utsättas för andra störningar av någon betydelse. Dessutom anses att den som rör sig i skog och mark också på andra sätt är skyldig att ta hänsyn till sin omgivning – till växt- och djurliv likaväl som till andra människor i närheten, bl.a. andra som ägnar sig åt friluftsliv. 7 kap. 1 § miljöbalken föreskriver att de som utnyttjar allemansrätten eller annars vistas i naturen ”skall visa hänsyn och varsamhet i sitt umgänge med den”. Allemansrätten medför på detta vis inte bara rättigheter utan också skyldigheter. De brukar sammanfattas med att man ”inte får störa eller förstöra”.

1.3 Sedvanan

I fråga om gränserna för allemansrättens utövning går meningarna isär: hur stora rättigheter har allmänheten och hur långt får markägaren gå för att skydda sin fastighet mot intrång?

För att få någon ledning för hur markägarens och allmänhetens intressen ska vägas mot varandra, hänvisar man ibland till sedvanan; sedvanerätten är ju ofta något som kompletterar lagstiftningen. Men detta är t.ex. inte så upplysande i detta fall. Sedvanan kan variera t.ex. i skilda landsändar och bland olika grupper av människor med växlande erfarenheter av svenskt friluftsliv. Vad som är besvärande störningar är också till någon del en generationsfråga. Meningen om vad som är en god sedvana kan också skifta. Dessutom kan sägas att allemansrätten är i ständig utveckling genom att nya sätt att bedriva friluftsliv tillkommer t.ex. körning med elcykel i terräng.

I varje fall på en punkt kan man konstatera att sedvanan i viss mån påverkar allemansrätten, nämligen i grann-

förhållanden. Grannar är skyldiga att visa skälig hänsyn till varandra enligt 3 kap. 1 § jordabalken, och i det ligger bl.a. att man får visa ömsesidig tolerans för vissa intrång och störningar från den andres sida som stämmer med vad som är brukligt i omgivningen (jfr NJA [Nytt juridiskt arkiv] 1990 s. 71). Samtidigt kan grannar ha ett särskilt intresse för sådan oskadlig användning av en fastighet i närheten. Ett exempel som ibland anförs är att man i fiskelägen och en del annan tät bebyggelse får snedda över grannens tomt på ett sätt som annars varit förbjudet. Men så kan man i allmänhet resonera bara när det gäller mindre olägenheter, och var gränsen går för det tillåtna är ganska osäkert. I varje fall är det tydligt att sedvanan här kan påverka tolkningen av olika lagrum.

Det är alltså inte underligt att allemansrättens innebörd blivit livligt omdebatterad. Man kan emellertid trots sedvanans variationer tala om en gemensam huvudprincip, fast inte heller den är så värst klar. Allmänheten får hålla till på annans mark, oavsett om syftet är friluftsliv eller något annat, men samtidigt får markägaren inte orsakas skada eller olägenhet av någon betydelse eller att naturmiljön tar skada.

En särskild svårighet är att man inte alltid skiljer mellan å ena sidan vad som kan anses som gott uppförande på annans mark eller anständigt uppträdande av markägaren, å andra sidan vad rättsreglerna påbjuder. Även om vissa aktiviteter alltså inte är direkt förbjudna i lag så kan det ändå vara oklart om de omfattas av allemansrätten. Ett beteende som de flesta människor anser hänsynslöst medför långt ifrån alltid juridiska efterräkningar.

I fortsättningen ska bara behandlas frågan om vilket uppträdande från någotdera hållet som kan leda till rättsliga påföljder – alltså straff, skadestånd och ålägganden av domstol att företa eller låta bli vissa åtgärder.

1.4 Omstridda rättsfrågor

Inte heller de rent juridiska bedömningarna är emellertid så värst klara. Man får leta länge efter rättsfrågor med så stort allmänt intresse som är lika omstridda och tveksamma. Lagreglerna är ofullständiga, bl.a. genom att de framför allt tar sikte på straffansvar, inte på de andra rättsliga påföljder som ett förbjudet beteende kan dra med sig. En del bestämmelser har också sitt ursprung från en tid när inte allemansrätten förde med sig samma problem som nu. Bl.a. därför kan de vara ganska svåra att tolka. Domstolsavgöranden är mycket få. Det är mycket sällan som någon anser det värt besväret att dra dessa frågor inför rätta. Dessutom kan det vara svårt att veta vilka de främlingar är som stör hemfriden eller verksamheten på en fastighet; oftast är det helt anonyma personer som inte går att identifiera. De tvister som ibland kommer upp vid domstol rör mestadels grannförhållanden – grannar är ju lättare att ställa till svars.

Under dessa förhållanden är det naturligt att många uttalanden i det följande om vad rätten närmare innebär blir osäkra och svävande. Man kan ofta bara göra vissa antaganden om hur en domstol skulle bedöma frågan, ifall den fick ta ställning till den. Säkra besked om allemansrätten är det svårt att få utan en utförlig lagstiftning. På sina håll har man framhållit att rättsläget borde klarläggas på detta vis, genom en utförlig lagstiftning – en friluftslag av det slag som man har i Norge. Den utgör en bra förebild – över huvud taget har vi här åtskilligt att lära av norrmännen – men något motsvarande kommer nog att dröja ännu ett tag för vår del. Frågorna är alltför komplicerade och delvis politiskt kontroversiella.

Som skäl för en långtgående allemansrätt bl.a. på stränderna har man från början betonat främst dess värde för stadsbefolkningen, som behöver komma ut i naturen för friluftsliv och bad. Men i själva verket har allemansrätten nästan samma betydelse för dem som bor eller har fritidshus på landet; det är naturligt att de vill röra sig i naturen

också utanför den egna fastigheten. Också turister från andra håll har samma intresse av rörelsefrihet. Framför allt av sådana skäl har tillkommit det viktiga inslag i allemansrätten som strandskyddet utgör (se nedan 3.3) – alltså den inskränkning i rätten att uppföra byggnader eller anläggningar som gäller på områden närmast stränderna. Mot detta har invänts, bl.a. från flera riksdagspartier, att dessa regler inte tar tillräcklig hänsyn till den grundlagsskyddade markäganderätten – markägaren borde fritt få bestämma över sin fastighet. Frågan om vårt nuvarande strandskydd ska behållas är alltså omstridd (se även avsnitt 13 nedan). Däremot är det knappast risk för att allemansrätten avskaffas – också den är ju skyddad i grundlagen.

1.5 Organiserat friluftsliv och kommersiella intressen

Så långt har främst diskuterats situationen när enstaka enskilda personer håller till på annans mark utan att det på något sätt organiserats, vare sig av dem själva eller något företag. De besvärligaste och mest omstridda frågorna uppkommer emellertid när allemansrätten utnyttjas i större grupper, oftast i kommersiellt sammanhang. Ett företag organiserar utflykter för turister till attraktiva områden eller särskilda former av friluftsliv, eller allemansrätten utnyttjas för bärplockning i stor skala. Det kan också gälla exkursioner för botanister eller fågelskådare. Det är klart att varken turister eller andra får överträda de regler som gäller om allmänhetens uppträdande. Men ibland kan en sådan grupp som håller till på ett begränsat område ställa till större skador och obehag för en markägare än denne rimligen bör få tåla, fast varje enskild person håller sig inom ramen för det tillåtna. Detta är ett gammalt problem, men det blir särskilt bekymmersamt ju mer allemansrätten utnyttjas på detta vis. Arrangören får se till att inte verksamheten får sådana konsekvenser.

I vissa sådana fall kan det krävas myndighets tillstånd för arrangemanget, t.ex. om det innebär terrängkörning med motorfordon; då fordras enligt terrängkörningslagen dispens av länsstyrelsen. I andra fall kan man i varje fall räkna med att allemansrätten på ena eller andra sättet kan överskridas, med risk för skada på fastigheten eller störningar för de boende. I så fall bör arrangören kontakta markägaren för att få dennes tillstånd till verksamheten. Ibland är arrangören också skyldig att på förhand anmäla sina planer till länsstyrelsen; det gäller ifall det finns risk att arrangemanget kan väsentligt ändra naturmiljön (12 kap. 6 § första stycket miljöbalken). Det är inte så ofta ett organiserat friluftsliv får sådana följder, men ett samråd kan krävas i varje fall om en verksamhet riskerar att direkt förändra en känslig och värdefull miljö. Ju större arrangemanget är desto troligare är det att samråd krävs, särskilt om arrangemanget återkommer på samma plats. Länsstyrelsen kan då förelägga arrangören att vidta åtgärder för att hindra sådana skador på miljön. Om inte det blir fråga om mer än normal förslitning av terrängen, t.ex. om det ordnas en snitsling av en bana för tillfällig löpning eller tipspromenad, behöver inte någon sådan anmälan göras.

När dessa frågor ska bedömas juridiskt är det viktigt att komma ihåg att allemansrättens regler från början utbildats med tanke på enskilda personers rörelsefrihet i skog och mark – inte för att någon utomstående affärsmässigt ska använda marken och på det viset göra en vinst på markägarens bekostnad. I vissa sammanhang är det tydligt att man skiljer på kommersiellt och privat utnyttjande av allemansrätten (se särskilt om rätten till naturprodukter avsnitt 9).

Sådana frågor har närmare berörts av Högsta domstolen i det s.k. Forsränningsmålet (NJA 1996 s. 495). Ett företag hade arrangerat forsränning på en annans strand, vilket medförde förslitning av marken och vissa störningar. Enligt domstolen fanns det inte hinder att utnyttja allemansrätten kommersiellt, men inte så intensivt att det medförde skador och olägenheter för markägaren.

Skaderisker av detta slag får särskild betydelse i fråga om markägarens rätt till skadestånd. Den som vållar skada på egendom uppsåtligt eller av oaktsamhet är enligt allmänna regler skyldig att ersätta skadan. Det gäller inte bara den som direkt orsakat skadan utan också den som har organiserat vistelsen på annans mark, t.ex. en researrangör. Sannolikt gäller detsamma om företagets verksamhet på annat sätt medför ekonomisk skada för markägaren. Över huvud taget kan man kräva att ett kommersiellt företag visar särskilt omdöme och särskild hänsyn till markägaren. Frågan om skadestånd ska senare beröras i olika sammanhang (se särskilt 2.5 nedan).

1.6 Reservatföreskrifter och andra lokala bestämmelser

Hittills har talats om vad som gäller om allemansrätten i allmänhet. Beträffande särskilda områden finns närmare föreskrifter av myndighet om uppträdandet i skog och mark, bl.a. bestämmelser för nationalparker, naturreservat, s.k. biotopskyddsområden (mindre områden med särskilda naturvärden) och områden med särskilt skydd för djurlivet. Kommunen kan också utfärda särskilda föreskrifter om t.ex. ridning, tältning och eldning. Dessa bestämmelser kan ibland begränsa allmänhetens rättigheter mer än de allmänna reglerna om allemansrätt, t.ex. genom tillträdesförbud eller förbud att plocka blommor. Men det kan också hända att rättigheterna utvidgas i ett naturreservat, när detta tillkommit just för att främja möjligheterna till friluftsliv. Där kan exempelvis tältplatser, rastplatser och markerade spår och leder ha anlagts på ställen där det annars skulle ansetts som ett olämpligt intrång. Reservatbestämmelserna kan också ofta precisera vad som är tillåtet, t.ex. att tältning får ske högst ett bestämt antal dygn.

Foto: Amanda Falkman, Johnér Blåbyrå

2. Till fots i naturen

2.1 Tagande av olovlig väg, hemfridsbrott m m

Den grundläggande frågan beträffande allemansrättens innebörd är: var får man färdas till fots utan att fråga markägaren om lov? Där man inte ens har rätt att gå, saknar allmänheten också andra befogenheter som ingår i allemansrätten – man får inte bada, rasta eller tälta på den marken. Rätten att färdas på annans mark regleras i den centrala allemansrättsliga lagbestämmelsen, 12 kap. 4 § brottsbalken. Den stadgar:

Den som olovligen och på annat än väg färdas över tomt eller plantering, eller över någon annan mark som kan skadas av detta, döms för tagande av olovlig väg till böter eller fängelse i högst sex månader.

Lagrummet är inte så lätt att tolka. Vad som förbjuds är att ta ”olovlig väg”, och med detta menade man vid bestämmelsens tillkomst att någon färdas på område som inte utgör väg. Körvägar, väl upp trampade gångstigar etc. kan man vanligen följa, men man får emellertid inte ens på vägar och stigar inkräkta på vad man kallar för markägarens hemfridszon. En främling får inte komma så långt in på annans område att han eller hon gör sig skyldig till hemfridsbrott, detta enligt ett stadgande i brottsbalken (4 kap. 6 § första stycket):

Den som olovligen tränger in eller stannar kvar i någon annans bostad eller annat liknande boende döms för hemfridsbrott till böter eller fängelse i högst ett år. För hemfridsbrott döms även den som olovligen tränger in eller stannar kvar i en trädgård, på en gårdsplan eller på en annan liknande plats som tillhör bostaden eller boendet.

Man måste alltså hålla sig borta bl.a. från annans trädgård eller gårdsplan intill bostadshuset, i varje fall om ett sådant område är på något sätt avskärmat genom häck och staket eller annars ligger nära bostadshuset – kanske 20–30 meter. Sådant område är absolut skyddat, även om man skulle gå på en trädgårdsgång eller infartsväg och därför inte kan anses ta olovlig väg. (Det förutsätts då att man inte har något ärende som ägaren kan väntas godta, t.ex. att lämna en sak eller fråga om rätta vägen.) Sannolikt är det emellertid tillåtet att passera ett bostadshus på en körväg eller gångväg även om den skulle utvidgas vid huset och därför möjligen skulle kunna räknas som gårdsplan. Hemfridszonen på detta vis omfattar främst mera avskilda områden, inte vägar som använts och alltjämt används av allmänheten eller åtminstone av närboende.

Den som utan lov går in på en inhägnad byggnadsplats eller annan avskild arbetsplats – det kan ju finnas också sådana områden i naturen – riskerar att i stället dömas för olaga intrång (4 kap. 6 § andra stycket brottsbalken). Enligt den bestämmelsen skyddas en byggnad, ett fartyg eller ”annan liknande plats”. Skyltar kring en arbetsplats om att obehöriga inte äger tillträde bör man respektera, om inte förbudet verkar orimligt (jfr nedan 3.1).

2.2 Begreppet tomt

I övrigt är det som framgår av 12 kap. 4 § brottsbalken förbjudet att gå över tomt. Här spelar det ingen roll om marken riskerar att skadas eller ej; det får bara betydelse för passage över ”annan mark”. Allmänheten får alltså inte snedda över berghällar och skogsmark på tomtområde, hur oskyldig passagen än kan synas.

Vad är då tomt? Detta begrepp har central betydelse för allemansrättens del, men dessvärre är det svårt att precisera det. Huvudtanken bakom regeln i 12 kap. 4 § brottsbalken är ganska klar. I stort sett blir det utslagsgivande, hur långt markägarens hemfridsintresse rimligen kan anses gå. På det

området är ägaren skyddad, även om det inte utgör trädgård eller kan räknas som gårdsplan. En tomt i lagens mening är alltså vidsträckt omkring bostadshus, men betydligt mindre runt ekonomibyggnader, båthus och badhus etc. Den förekommer knappast alls vid t.ex. redskapsbodas eller lador. Tomt finns vidare i princip bara kring byggnader. Markägaren kan normalt inte räkna med skydd för området vid badbryggor, trampoliner etc., än mindre för en badplats som saknar sådana anordningar men som ägaren vill anse som sin privata. Det är inget hinder att hoppa i vattnet t.ex. från annans badbrygga om den inte för tillfället används av markägaren eller dennes familj. Ligger ägaren och solar sig där bör denne däremot få vara ifred.

Hur långt skyddet når från byggnaderna varierar med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet, särskilt terrängförhållandena. Träd, buskar eller bergknallar som hindrar insyn mot bostadshus medför att man kan passera ganska nära huset – sällan dock närmare än 10–15 meter, om man inte följer vägar som tydligt används också av grannar och andra utomstående. Är insynen fri, får man hålla sig på längre avstånd. Men den som går förbi en villa på 40–50 meters håll lär i allmänhet inte kunna straffas för att ha tagit väg över tomt och det finns domstolsavgöranden som tyder på att man längs en strand får gå betydligt närmare ett bostadshus. Om huset är omgivet av parkanläggning eller liknande kan dock tomten gå längre (jfr nedan 3.3). Vissa avgöranden kunde tyda på att husets storlek skulle spela en roll – stora villor skulle ha en större tomt – men det är tvivelaktigt om man kan resonera på det viset; behovet av ostördhet är ju minst lika stort kring mindre hus. Vid andra byggnader än bostadshus minskar som sagt det skyddade området och är t.ex. omkring båthus och sjöbodas obetydligt eller inget alls, om inte sjöboden fått inredas till bostad.

Vidare har det betydelse om byggnaden vid tillfället är befolkad. Det är tvivelaktigt om man kan straffas för passage vintertid intill en synbarligen obebodd sommarstuga, ifall man går på mark som inte riskerar att skadas. Men för straffrihet fordras nog i så fall att byggnaden tydligt

står tom; det räcker inte att invånarna tycks vara ute mera tillfälligt. Invid andra tomma byggnader än bostadshus får man antagligen passera, om marken inte kan skadas, eftersom där inte finns någon hemfrid att störa.

2.3 Plantering

Man får enligt 12 kap 4 § brottsbalken inte heller under några omständigheter gå över plantering. Det är här i regel fråga om känsliga områden – plantskolor, rabatter, andra delar av trädgårdar och parker som tar skada av gångtrafik. Skogsplanteringar brukar man inte räkna som plantering i brottsbalkens mening, men nyplanterade områden får ofta anses som ”annan mark som kan skadas” (se nedan).

2.4 Annan mark

Bestämmelsen i 12 kap. 4 § brottsbalken förbjuder som nämnt passage över ”annan mark” bara när den medför risk för markskada. Åkrar mellan sådd och skörd är ett typiskt exempel. På skogs- och betesmark kan man däremot i allmänhet röra sig fritt. När marken är snötäckt eller åtminstone frusen gäller detsamma också åkrar och vall. I fråga om odlad mark är det naturligtvis många gånger svårt att bedöma om förhållandena är sådana att gångtrafik kan medges.

Allmänt kan man nog säga att förbudet i varje fall gäller, så snart det är en klar risk för att redan passage av någon enstaka person kan medföra skada för markägaren – och detta även om denna skada, i kronor räknat, kan väntas bli obetydlig. Däremot kan antagligen den enskilda trafikanten inte straffas, när marken tar skada först om flera personer efter varandra går samma väg, t.ex. när de trampar upp en ny stig över en äng. (Om passage av en större grupp, se nedan.)

Fotograf: Maskot, Jahnér Bildbyrå

2.5 Skadestånd

Hittills har talats om straffansvar för otillåten passage, och det är denna påföljd som är mest omdiskuterad, även om den inte så ofta fått praktisk betydelse. Men som förut nämnts står det klart att den som överskrider allemansrättens gränser också kan bli skadeståndsskyldig. Enligt 2 kap. 1 § skadeståndslagen (1972:207) ska den som uppsåtligen eller av vårdslöshet vållar sakskada ersätta skadan. Det gäller också när inte straff blir aktuellt, t.ex. när någon glömmer att stänga en grind så att kreatur slipper ut och skadas i trafiken. Samma regel gäller för övrigt också för personskada, men det vållar man ju inte så ofta vid vandring i naturen. Enligt 2 kap. 2 § skadeståndslagen ska vidare den som vållar s.k. ren förmögenhetsskada (alltså ekonomisk skada utan samband med person- eller sakskada) genom brott också bli ersättningsskyldig – något som får betydelse om någon t.ex. hindrar verksamheten på en fastighet så att det får ekonomisk betydelse.

Skadestandsfrågan får särskilt intresse när allemansrätten överskrids av en grupp, där ingen särskild skadegörare kan utpekas. Ett större sällskap ger sig t.ex. ut i naturen och ställer till en skada på marken. Det kan hända att de trampar upp en stig när de går över ett fält eller rastar på känslig mark; varje enskild orsakar kanske inte någon märkbar skada, men den samlade effekten leder till förslitning av marken som får ekonomiska konsekvenser för ägaren. Något straffansvar för enskilda deltagare i gruppen kommer knappast i fråga, och kan man inte konstatera att en viss deltagare orsakat en skada blir inte heller denne skadeståndsskyldig. Däremot är det möjligt att en ledare för gruppen – t.ex. för ett sällskap turister – kan bli ansvarig, om denne borde ha insett risken med att gruppen passerade över den ömtåliga marken. Ibland kan ledaren också anses skyldig att upplysa om vad som gäller om allemansrätten, ifall deltagarna kan antas vara okunniga om detta – de kommer kanske från länder där ingen allemansrätt gäller. Särskilda risker uppkommer om gruppens förflyttning ligger

vid gränsen för vad allemansrätten tillåter; det är t.ex. fråga om ridning eller cykelåkning i terräng. På samma sätt kan skadeståndsansvar förekomma när någon lägger en snitslad terränglöpningsbana över sådan mark.

Det är väl inte så ofta som skadeståndsfrågan kommer upp vid sådana grupputflykter, men risken bör observeras vare sig det gäller kommersiell turism, idrottsarrangemang eller en utflykt av en ideell förening med botanister eller med en skolklass. Som förut framhållits bör över huvud taget en arrangör alltid skaffa medgivande från markägaren till arrangemang som medför klara skaderisker.

En liknande situation är när ägaren till ett turisthotell regelbundet hänvisar sina gäster till att motionera eller rasta på ett närliggande område. I sådana fall kan den skadelidande grannen åberopa den förut omtalade lagregeln om att "skälig hänsyn" ska visas i grannförhållanden (3 kap. 1 § jordabalken); den kan ge ett särskilt stöd för skadeståndskrav i denna situation. I grannförhållanden finns för övrigt vissa möjligheter att få viss ersättning också för allmän otrevnad som störningar medför för en närboende, om de medför någon sorts ekonomisk skada – boendevärdet minskar på ett mera påtagligt sätt. Men det förutsätter att störningarna är av mera allvarligt slag. Flertalet sådana störningar, bl.a. föroreningar av olika slag och buller, faller emellertid under särskilda skadeståndsregler i 32 kap. miljöbalken. Här kan den som bedriver den störande verksamheten bli ansvarig också utan att någon oaktsamhet förekommit (s.k. strikt ansvar).

Mera tveksamt är det om den som i sociala media eller på annat sätt lämnar allmänheten anvisningar om lämpliga utflyktsmål kan bli ansvarig, ifall utflyktsmålet är illa valt. Att redan en sådan upplysning skulle medföra straff eller ens skadeståndsansvar är inte troligt. För ansvar bör åtminstone förutsättas att upplysningen som den är utformad kan väntas leda till en tillströmning av folk som medför betydande skadeverkningar. Också då är det troligast att en domstol, bl.a. med hänsyn till tryck- och yttrandefriheten, skulle fria uppgiftslämnaren från ansvar.

Något fall av denna typ där skadestånd utdömts är inte känt. Det är i varje fall lämpligt att man i sammanhanget påpekar skaderisker eller åtminstone påminner om aktuella regler enligt allemansrätten. Här bör särskilda krav kunna ställas på resebyråföretag eller kommuners reklam för sevärdheter i trakten.

Även om möjligheten till skadestånd alltså är ganska osäker kan den ha sitt värde bl.a. för fastighetsägare som får sin mark skadad genom en invasion av stadsbor eller turister.

Fotograf: Sanja Kurzowic (privat bild)

3. Hur ska markägaren skydda sig?

3.1 Skyltar

Ibland försöker markägare på olika sätt skydda sig mot både bil- och gångtrafik. En möjlighet är att markera det område där de vill slippa främlingar med skyltar ("Privat område", "Privat badplats", "Tillträde förbjudet" etc). Sådana skyltar får man emellertid inte ha uppsatta utan tillstånd av kommunen (byggnadsnämnd eller motsvarande), utom när det är alldeles klart att allmänheten inte får passera t.ex. när det gäller en tomt eller en plantering. Man får också sätta upp skylt som "är behörig av något annat skäl"; den kanske varnar för en verklig fara, t.ex. en halkig brant eller en arg tjur (se 5 § lagen (1998:814) med särskilda bestämmelser om gatuhållning och skyltning). Den som har en förbudsskylt uppsatt utan laglig rätt till det, riskerar att myndighet förelägger om att ta bort den obehöriga skylten (12 § i den nämnda lagen).

En förbudsskylt spelar i och för sig ingen roll för rätten till gångtrafik, om inte de faktiska förhållandena motiverar texten. Förbud att beträda ett område som inte utgör tomt, plantering etc. behöver alltså besökaren egentligen inte respektera. Om markägarens ståndpunkt verkar någorlunda rimlig – det ligger t.ex. en sommarstuga i närheten, fast på något längre avstånd än här har angetts som tomtområde – gör man dock klokast i att rätta sig efter förbudet; begreppet tomt är så pass oklart att främlingen bör ha en viss säkerhetsmarginal. Detsamma gäller skyltar vid en arbetsplats om att obehöriga inte har tillträde, liksom skyltar på ett område som kan uppfattas som en gårdsplan. Det är sällan en passage intill ett hus har sådant värde att den är värt ett bråk

med husägaren. Och framgår det av skylten att kommunen har tillåtit den, bör man avgjort hålla sig borta från området. Då har markägaren antagligen rätt att förbjuda tillträde.

3.2 Stängsel

I andra fall försöker markägaren utestänga allmänheten genom stängsel. Ett stängsel kan i och för sig knappast utvidga det område som markägaren har rätt att få skyddat. Är man tveksam bör stängslet respekteras – särskilt när det omger mindre tomter godtas det vanligen som tomtgräns – men annars får allmänheten utan risk för straff ta sig över stängslet och gå vidare. Stängslet får naturligtvis inte skadas; då riskerar man åtal för skadegörelse eller åverkan, och dessutom blir man skyldig att ersätta den skada man vållat. Och går man igenom elstängsel för nötkreatur eller hästar, ska man förstås vara noga med att återställa det i samma skick som tidigare.

Om ett stängsel spärrar av ett område med ”betydelse för friluftslivet” – framför allt badplatser och andra strandområden, men även utsiktsplatser etc. – finns det en särskild möjlighet att öppna tillträde till området. Man kan då vända sig till länsstyrelsen för att få allemansrätten bevarad genom stängselgenombrott enligt 26 kap. 11 § miljöbalken. Länsstyrelsen kan förelägga markägaren att på det allmännas bekostnad göra passage möjlig, t.ex. genom att öppna grind eller annan genomgång i stängslet omkring ett sådant område. Om det kan väntas att också folk med barnvagn eller rullstolsburna har intresse för passagen, kan länsstyrelsen se till att de kan komma igenom – då räcker det inte att ordna en stätta. Och kan stängslet anses uppsatt bara för att stänga ute allmänheten kan ägaren till och med tvingas att ta bort hela stängslet. Motsvarande regler gäller i det mindre vanliga fallet att markägaren gräver upp ett dike som spärrar vägen.

Fotograf: Anna Kern, Johnér Bildbyrå

Förutsättningen för stängselgenombrott är emellertid att allmänheten verkligen har rätt att röra sig fritt på det avstängda området. Det får alltså inte bestå av tomt, plantering eller skadekänslig mark, t.ex. åkrar. Sådan mark kan markägaren alltid spärra av. Allemansrätten kan inte utvidgas genom stängselgenombrott, bara bevaras på samma sätt som innan stängslet sattes upp.

Det är inte säkert att passagen öppnas ens när allemansrätt gäller på området. Det kan hända att markägaren har vägande skäl för sin avspärrning, medan allmänhetens behov att röra sig i området inte är så stort. Bl.a. kan man ta hänsyn till att en grindöppning kan väntas leda till en sådan invasion på området att marken just på grund av besökarnas mängd kan riskera att bli allvarligt skadad, eller att ägaren får svårt att driva en pågående verksamhet på fastigheten om tillströmningen blir för stor; den används kanske till vilohem, som bör skyddas från störning. Har allmänheten tillgång till likvärdiga friluftsområden – t.ex. tillräckligt med andra bra badplatser i närheten – är det tänkbart att genombrottet inte medges. För att markägaren ska tvingas att släppa fram allmänheten fordras i allmänhet att friluftsentresset klart väger tyngre än dennes intresse.

Stängselgenombrott har t.ex. tillåtits när en markägare på västkusten spärrade av en badplats, som allmänheten sedan gammalt använde, med ett staket. Hans stuga låg cirka 70 meter från badplatsen på en klippssluttning utan skyddande träd. Regeringsrätten (alltså föregångaren till nuvarande Högsta förvaltningsdomstolen) ansåg att badstranden inte ingick i tomten (Regeringsrättens årsbok 1961 sid. 73).

I ett annat fall vägrade emellertid regeringsrätten stängselgenombrott vid en strand 150 meter från en herrgård. Där spelade det tydligen en roll att det gällde ett öppet område med karaktär av park och med terrassanläggningar och liknande (Regeringsrättens årsbok 1991, ref. 54).

Det är heller inte ovanligt att frågor om stängselgenombrott uppkommer rörande vilthägn. Vilthägn får inte uppföras utan tillstånd av länsstyrelsen på områden där

allmänheten får färdas fritt enligt 12 kap. 11 § miljöbalken. Vid tillståndsprövningen av ett vilthägn ska behovet av skydd för friluftslivet och naturmiljön beaktas. Frågan om eventuellt behov av grindar och andra passagemöjligheter för allmänheten behandlas alltså redan i själva tillståndsprövningen av hägnet. Detta medför att bestämmelsen om stängselgenombrott därför inte kan tillämpas rörande redan tillståndsgivna vilthägn. Uppkommer olägenheter med ett vilthägn som inte förutsågs när tillståndet gavs kan länsstyrelsen besluta om nya eller ändrade villkor för hägnet eller återkalla tillståndet.

3.3 Strandskyddsområde

En påhittig markägare kan också på olika sätt försöka utvidga det område som utgör tomt eller plantering för att hålla bort inkräktare. Som bekant är det i princip förbjudet att utan tillstånd bygga eller uppföra anläggningar på ett s.k. strandskyddsområde, vanligen 100 meter (ibland upp till 300 meter) från strandlinjen. Och dispens är inte så lätt att få, särskilt inte vid mera populära kustområden (se närmare 7 kap. 13–18h §§ miljöbalken). Inte heller får man utan lov rusta upp en sjöbod så att den kan användas som bostad. Över huvud taget fordras, som huvudregel, bygglov för nybyggnad och när någon söker bygglov skall byggnadsnämnden ta särskild hänsyn till friluftslivets intressen. På områden där allemansrätten har större värde för allmänheten, framför allt på stränder, får man på detta sätt sällan uppföra byggnader av något slag (dock med undantag för sådana som behövs för jordbruk, skogsbruk och fiske).

Markägaren kan också tänkas ta till andra medel för att slippa objudna besökare. Ett vanligt sätt är att anlägga trädgårdsrabatter, terrasser, fasta sittplatser, båthus, bryggor etc. omkring en eftertraktad badplats. Anordningar av det slaget kan utvidga tomten. Men sådana anläggningar är det som huvudregel förbjudet att uppföra på strandskyddsområden utanför tomten. Bryter markägaren mot förbudet

riskerar ägaren att straffas (29 kap. 2 § punkt 2 miljöbalken), och dessutom kan få ett föreläggande att återställa området i tidigare skick på egen bekostnad.

Samma regler gäller för privata stängsel, som inte behövs för jordbruk, skogsbruk eller fiske; också dessa ska prövas och ha dispens för att få sättas upp inom strand-skyddsområde (se 7 kap. 16 och 17 § § miljöbalken).

3.4 Handgripliga åtgärder

Normalt ska ingen ta lagen i egna händer. Om någon upp-lyser om vilka regler som gäller och det inte hjälper får polis tillkallas, som får avgöra vilka åtgärder som behöver vidtas.

Om markägaren använder våld för att mota bort när-gångna främlingar kan ägaren dömas till straff, närmast för olaga tvång. Men har inkräktaren gjort sig skyldig till hem-fridsbrott (se ovan) kan markägaren gå fri enligt reglerna om nödvärn, förutsatt att våldet är lindrigt.

3.5 Vakhundar

Ibland kan markägaren försöka skydda sig genom att hålla en arg hund på ett område där ägaren vill vara i fred. Hundar ska emellertid hållas under sådan tillsyn som behövs för att förebygga att de orsakar skada eller avsevärda olägenheter (1 § lagen (2007:1150) om tillsyn över hundar och katter), och i detta ligger att arga hundar inte får springa lösa på områden där det finns risk att de angriper någon – alltså bara på tomter och liknande ställen där inte allemansrätten gäller. Brister någon i tillsynen kan länsstyrelsen ingripa med föreläggande eller förbud, eller i värsta fall besluta att hunden ska omhändertas.

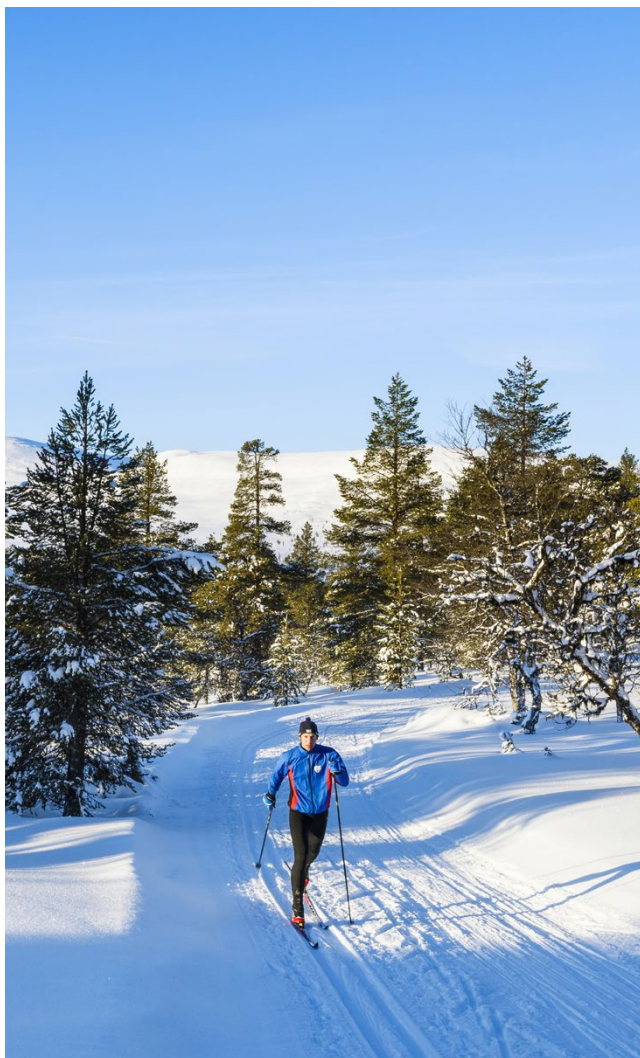
3.6 Vitesförbud och anmälningsplikt

Slutligen ska nämnas ett par möjligheter till för markägaren. Denne kan få en domstol att vid vite förbjuda en viss person att utnyttja marken på ett störande sätt. I och för sig finns den utvägen så snart olägenheterna går utöver vad en markägare rimligen får tåla. Den är dock inte så praktisk: det vanliga är ju att störningarna kommer från anonyma personer som man inte har möjlighet att ge något förbud på förhand. Men undantagsvis kan ett vitesförbud bli aktuellt, t.ex. när en viss researrangör gång på gång utnyttjar allemansrätten till övermått på en fastighet genom något arrangemang för turister eller liknande, eller när en granne på liknande sätt brister i hänsyn. Samma möjlighet kan finnas då någon kan väntas springa i vägen för skogsmaskiner eller jaktsällskap på ett besvärande vis – kanske som en protest mot sådana verksamheter. Också om en markägare mera tillfälligt utnyttjar sin mark för någon annan verksamhet som är känslig för störningar, bör vitesförbud vara möjligt – fast även här bara mot viss adressat, inte mot allmänheten i stort.

I varje fall behöver inte uppträdandet vara straffbart för att det ska kunna förbjudas på detta sätt. I det förut nämnda Forsränningsmålet (NJA 1996 s. 495) hade en företagare hyrt ut utrustning för forsränning och anvisat en fors som lämplig. Strandägaren lyckades få verksamheten förbjuden, eftersom hans mark blev utnyttjad så intensivt att det klart översteg vad som får tålas på grund av allemansrätten. Om något straffbart handlande var inte fråga.

Inom områden där vissa särskilda slag av verksamheter eller åtgärder generellt sett kan medföra skada på naturmiljön kan länsstyrelsen inrätta s.k. obligatoriska samrådsområden med stöd av 12 kap. 6 § andra stycket miljöbalken. Inom sådana områden måste anmälan för samråd alltid göras till länsstyrelsen innan verksamheten eller åtgärden påbörjas, varvid länsstyrelsen kan besluta om villkor för verksamheten eller, vid behov, helt förbjuda densamma. Detta är alltså ett verktyg som länsstyrelsen kan använda när behov

finns av att komma till rätta med bl.a. friluftaktiviteter som generellt sett kan medföra skador inom ett visst område. Bestämmelsen träffar såväl allmänheten som markägaren själv. Anmälningssplikten kan dock inte användas för att hantera eventuella konflikter mellan olika friluftsintrussen eller för att tillgodose markägarens eller rättighetsinnehavarens intresse då bestämmelsen endast riktar sig mot eventuella skador på själva naturmiljön.

Fotograf: Mikael Svensson, Jörnér Bildbyrå

4. Andra färdsätt i naturen

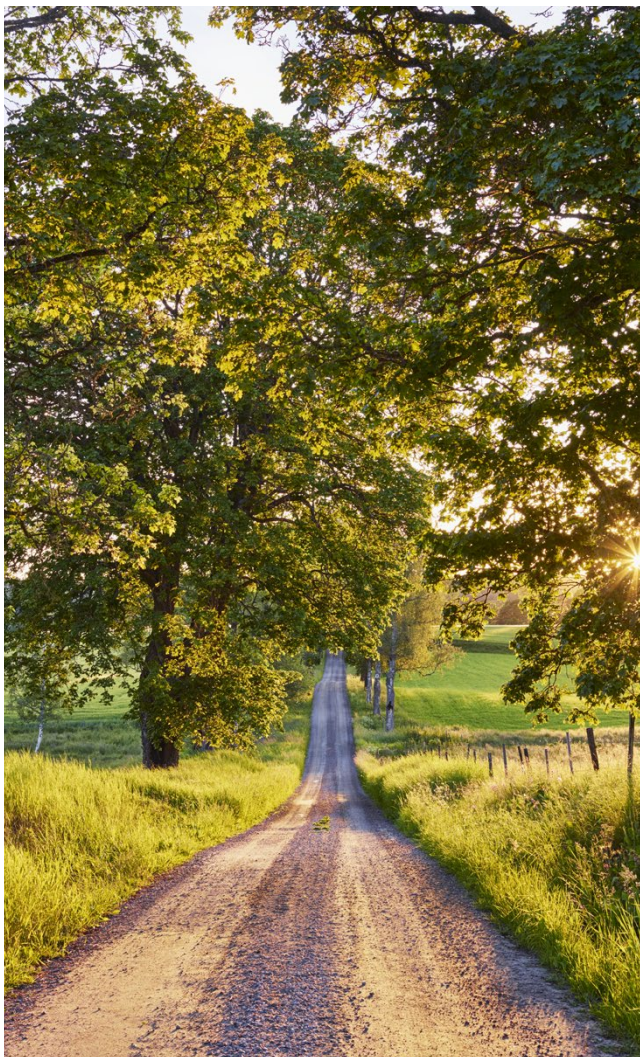
4.1 Cykling och skidåkning

I allemansrätten anses även cykling, skidåkning och i viss utsträckning ridning ingå. Vad angår rätten till cykling och skidåkning går den nära nog lika långt som rätten till gångtrafik. Risken för markskador brukar ju inte vara mycket större i dessa fall. Avgörande är också här straffbestämmelsen i 12 kap. 4 § brottsbalken. Man får inte cykla eller åka skidor över tomt eller plantering och inte heller på annan skadekänslig mark. Den begränsningen får särskild betydelse för cykling i terräng med terrängcyklar (mountainbikes), som kan ställa till vissa skador särskilt när flera tar samma väg. Vid mera omfattande cykelorientering i terräng bör man kontakta markägaren om den medför särskilda skaderisker på något område. (Om elcyklar, se nedan 5.3.)

4.2 Ridning

För ridning gäller samma paragraf, men den måste tillämpas mera strängt i detta fall; skaderisken är ju större, när en ryttare tar sig fram på gångstigar eller i terrängen. Framför allt i grupp kan ryttare ställa till skador och olägenheter, inte bara för markägare utan också för vandrare, skidåkare och cyklister, som kan få stigar eller spår förstörda. Vid ridning får man därför visa särskild varsamhet och exempelvis inte fördärva märkta skidspår eller vandringsleder eller rida i iordningställda motionsspår, även om inte själva marken tar nämnvärd skada. Ryttare måste också i övrigt ta hänsyn till naturmiljön och till andra som utövar friluftsliv (se 7 kap. 1 § miljöbalken, som behandlats inledningsvis). Om

marken skadas genom vårdslös ridning kan skadeståndsansvar bli aktuellt, kanske framför allt för ridskolor eller andra som ordnar ridning i grupp utan att bry sig om skaderisken. Ridning kan också regleras genom lokala trafik- eller ordningsföreskrifter, något som blivit ganska vanligt.

Fotograf: Jan Töve, Johnef Bildbyrå

5. Motordrivna fordon

5.1 Allmänt

Rätten att färdas fritt i skog och mark har aldrig sträckt sig till trafik med motorfordon. Man brukar säga, att det finns en allemansrätt men inte en ”allebilsrätt”. Den paragraf i brottsbalken som då närmast blir aktuell är återigen 12 kap. 4 §. Den anses medföra att bara trafik som är klart oskadlig för marken är tillåten utan markägarens tillstånd.

Viktigare i sammanhanget är emellertid de särskilda regler som gäller bilar, motorcyklar och andra motordrivna fordon. De klargör närmare vilken trafik som är tillåten.

5.2 Trafik på väg

Vad angår vägtrafik med motordrivna fordon, kan den som äger enskild väg utan vidare förbjuda motortrafik på vägen; överträdelse medför bötesstraff (10 kap. 10 § och 14 kap. 3 § trafikförordningen (1998:1276)). Förbudet ska vara utmärkt med vägmärke eller på annat tydligt sätt. Man har menat att trafik med motordrivna fordon medför sådan risk för förslitning av enskilda vägar att den som ska underhålla vägen inte rimligen ska behöva tåla trafiken. Men om statsbidrag utgår till underhållet av en enskild väg, måste ägaren i gengäld hålla den öppen för allmänhetens biltrafik. Efter begäran från markägaren kan kommun eller länsstyrelse besluta att också annan trafik kan förbjudas – exempelvis ridning – om vägen kan ta skada av sådan trafik.

Har en enskild väg stängts av för biltrafik eller all motortrafik, kan inte en besviken bilist försöka få till stånd stängselgenombrott eller liknande. Den utvägen gäller endast för gångtrafik. En närboende person som använt vägen under lång tid kan visserligen begära s.k. särskild handräckning hos kronofogdemyndigheten om vägens

ägare spärrar av den med låst grind, stängsel eller dylikt (se 4 § lagen (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning), men den stora allmänheten, som använder vägen mera tillfälligt, lär inte ha någon sådan möjlighet.

5.3 Terrängkörning

Som framgått är en viktig inskränkning av allemansrätten att den inte omfattar rätt till terrängkörning med motorfordon. Om en bilist vill köra in från en allmän väg i terrängen t.ex. för att parkera bilen eller ställa upp en husvagn är möjligheterna begränsade. I terrängkörningslagen förbjuds all privat körning på *barmark* i terrängen med motordrivna fordon. Undantag görs dock för nyttotrafik, såsom körning för jordbruk och skogsbruk liksom för samhällets behov, t.ex. för polis och ambulans. Detsamma gäller också för körning i de annars totalfredade fjällområdena av dem som är fast bosatta där. Regeringen samt kommuner och länsstyrelser kan dessutom förbjuda terrängkörning helt på vissa områden, något som har skett i delar av de obrutna fjällområdena. På *snötäckt mark* får man däremot köra t.ex. med snöskoter, om det inte finns risk för skada. Körningar i plant- eller ungskog eller på jordbruksmark kräver dock att det är uppenbart att körningen inte medför någon risk för skada. (Se närmare terrängkörningsförordningen (1978:594) som ger närmare regler om vilken körning som är tillåten.)

Dessa förbud gäller till och med för markägaren; det är inte omtanke om ägaren utan framför allt naturvårdshänsyn som ligger bakom lagen. Som framgår är dock det avgörande för möjligheten till terrängkörning mindre körningens skadeverkningar än om fordonet kan anses motordrivet. Det får betydelse i fråga om elcyklar. Vissa av dem, som har "en kontinuerlig märkeffekt som inte överstiger 250 watt", likställs med cyklar och får alltså köras i terräng utan krav på dispens från terrängkörningslagens förbud (se ovan 4.1). Men eftersom allemansrätten som nämnt gäller bara icke motoriserad trafik har inte elcyklisten samma frihet som

vanliga cyklister. I alla händelser fordras särskild hänsyn till skaderisken och den störning elcykeln medför, i vissa fall också markägarens medgivande där marken kan antas ta skada. Andra mer motorstarka elcyklar betraktas som motordrivna fordon och faller under terrängkörningslagen. (Se lagen (2001:559) om vägtrafikdefinitioner.)

Också annars anses allemansrättens principer delvis tillämpliga för sådan trafik som terrängkörningslagen tillåter, t.ex. med snöskoter. Samma hänsyn ska visas till naturmiljön, djur och omgivningen i övrigt; körningen får inte störa eller förstöra. Och vid otillåten trafik av olika slag blir man skyldig att ersätta skada på väg eller annan mark.

De bullerstörningar som skotertrafiken medfört bl.a. i fjällområden anses vara ett problem, och man har diskuterat en del andra restriktioner för trafiken med tanke på detta. Detsamma gäller för övrigt också nöjestratik i luften, t.ex. med helikopter. Naturvårdsverket har tagit fram vissa riktvärden för sådant flygbuller i rekreatiomsområden. Någon sorts rätt till bullrande trafik ingår i vart fall inte i allemansrätten.

6. Uppehåll på annans mark

6.1 Allmänt

Allemansrätten innebär inte bara rätt att passera över annans mark utan också en viss rätt att vistas där. Frågan i vilken utsträckning detta är tillåtet är ännu oklarare än rätten att färdas. Så mycket är säkert, att man inte får göra uppehåll för rastning, bad etc. på tomt, plantering eller skadekänslig mark det framgår redan av förbudet att ta olovlig väg (12 kap. 4 § brottsbalken). Vidare är det klart att kortare uppehåll på tillåten mark inte medför några rättsliga påföljder, så länge marken inte skadas. Man får solbada en hel dag på annans badplats utanför tomtområde; man får också rasta av annan anledning och till och med tillfälligt ställa upp bord, stolar och liknande lättflyttad egendom på platsen.

6.2 Tältning

Svårigheterna uppkommer främst vid längre uppehåll på mark, som i och för sig inte är ömtålig. Det är alltså tältning som i första hand blir aktuellt. Det aktuella lagstadgandet i 8 kap. 8 § brottsbalken har en mycket allmän formulering och ger inte mycket besked om allemansrättens gränser i detta fall:

Den som, i annat fall än som anges i detta kapitel, olovligen tar och brukar eller på annat sätt tillgriper något, döms för egenmäktigt förfarande till böter eller fängelse i högst ett år. Detsamma gäller om någon utan tillgrepp, genom att fästa eller bryta lås eller på annat sätt, olovligen rubbar någon annans besittning och därigenom vållar skada eller olägenhet.

Fotograf: Mikael Svensson, -Johnér Bildbyrå

Tältning omtalas alltså inte uttryckligen i paragrafen. Det framgår emellertid att en förutsättning för att tältning ska vara förbjudet är att den ”rubbar annans besittning”. Vad som är besittning till en fastighet är dock ganska osäkert. Paragrafens tal om att fästa eller bryta lås ger inte mycket ledning när det gäller besittning till obebyggd mark. Man kan visserligen säga att fastighetsägarens besittning rubbas när denne genom någon åtgärd hindras att använda sin mark, och ett tält kan naturligtvis vara ett sådant hinder. Det är dock tvivelaktigt om en tältning någon natt kan anses som en besittningsrubning – förutsatt att den sker i naturen, inte på någon plats som markägaren använder för något särskilt ändamål. Som framgår av lagtexten är dessutom ännu en förutsättning för att egenmäktigt förfarande ska föreligga att åtgärden vållar skada eller olägenhet. Det behöver emellertid inte vara skada på marken eller annan skada som orsakar ekonomisk förlust, utan det räcker att tältning på platsen medför obehag eller vantrivsel för en ordinär fastighetsägare – alltså en viss olägenhet. Det gäller framför allt när tältet sätts upp nära ägarens bostad. Det är naturligt att man känner sig störd av att främmande personer dagar och nätter förlägger sitt privatliv i ens närhet, inte minst när det saknas ordnade toalettförhållanden. Särskilt besvärande är det förstås om en hel grupp tältar på ett sådant ställe.

Sammanfattningsvis kan sägas, att en tältare bör hålla sig utom syn- och hörhåll från bostadshus och över huvud taget undvika att tälta på ömtålig mark. I så fall bör tältning flera dagar vara tillåten, däremot knappast mer än så mycket som en vecka utan markägarens medgivande. Man får då också ta speciell hänsyn till skaderisken. Den som håller till flera dagar på ömtålig gräsmark och trampar upp gräset kan möjligen straffas enligt 12 kap. 4 §, brottsbalken, i varje fall om skadan inte är obetydlig och risken varit tydlig. Inkräktaren kan då också bli skyldig att ersätta markägaren för ekonomisk skada.

Man får här också ta hänsyn till att tältning i grupp ställer till större problem för markägaren än enstaka tältare. Förslitningen av marken ökar, och störningar från

de tältandes sida kan antas bli mera besvärande. Det kan i gränsfall leda till att en tältning anses otillåten och i varje fall medföra skadeståndsskyldighet. Det blir då också särskilt viktigt att de tältande håller sig borta från bebyggelse, om de inte frågat markägaren om lov. Vid grupp-tältning finns det goda skäl att på förhand ta kontakt med markägaren, oavsett var man tänker sätta upp tälten. Det bör påpekas att en del kommuner genom särskilda föreskrifter har begränsat rätten till tältning utanför vissa campingplatser detta med stöd av förordningen (1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd. I så fall kan den som tältar i strid med föreskrifterna utan vidare straffas. Enligt 3 kap. 8 § ordningslagen (1993:1617) har också kommuner möjlighet att meddela de föreskrifter som behövs för att upprätthålla den allmänna ordningen på offentlig plats, vilket bl.a. kan ta sig uttryck i form av förbud mot exempelvis tältning i parker och liknande områden.

Vid särskilt närgången tältning, framför allt på område som kan anses som tomtmark, har markägaren antagligen rätt att helt enkelt flytta undan tältet, om dess ägare vägrar att ta bort det själv. Gränsen för denna möjlighet är dock oklar, och den bör användas med stor försiktighet. Huvudregeln är som sagt att man inte får ta rätten i egna händer (3.4 ovan). Säkrare, men naturligtvis omständligare, är att ansöka om särskild handräckning enligt lagen betalningsföreläggande och handräckning. Då kan tältare föreläggas att avlägsna tältet.

Den som äger (eller arrenderar) marken där tältet står har på detta sätt vissa rättsliga möjligheter att reagera. Värre är det för dem som bara bor i närheten och störs av tältningen. Den allmänna regeln att man ska ta "skälig hänsyn till omgivningen" gäller visserligen också den som bara mera tillfälligt använder annans mark (3 kap. 1 § jordabalken). Men i praktiken kan grannen sällan göra mycket mer än klaga hos markägaren och begära att denne gör något för att hindra störningarna.

6.3 Parkering

Också den praktiska frågan om rätten till bilparkering är oklar. Till en början är det naturligt, att parkering är tillåten bara där man får färdas med bil (se ovan 5.2, 5.3). Troligen har man dock i princip rätt att ställa bilen intill väg, om parkeringen inte medför någon skada eller olägenhet för markägaren. Det räknas inte som terrängkörning.

Man har dock antagit att bilisten åtminstone måste respektera ett uttryckligt förbud av ägaren mot parkering på viss plats. I varje fall parkering längre än rent tillfälligt på ett område som markägaren har intresse att förfoga över – till exempel en parkeringsplats som denne själv använder – kan tänkas vara olovlig besittningsrubbing enligt 8 kap. 8 § brottsbalken och alltså straffas som egenmäktigt förfarande – någon gång också medföra skadeståndsskyldighet mot markägaren.

6.4 Husvagnsuppställning

Uppställning av husvagnar på privat mark bedöms säkert ännu strängare. Här tillkommer ju också de skäl som kan anföras mot närgången tältning. Det är tveksamt om ens en natts uppehåll kan tillåtas i närheten av markägarens bostad, ifall denne sätter sig emot det. Vid förbjuden husvagnsuppställning kan markägaren, liksom vid förbjuden tältning ansöka om s.k. särskild handräckning hos kronofogdemyndigheten. Vidare bör observeras att uppställning av husvagn i terrängen med hjälp av dragbil utgör olovlig terrängkörning som är förbjuden.

Vad som här sägs om uppställning av husvagnar gäller också uppställning av husbilar.

Foto graf: Carina Alfrédsson (privat bild)

6.5 Vitesförbud

Också vid andra mera omfattande åtgärder på fastighet har säkert fastighetsägaren möjlighet att ingripa. Som nämnts kan ett vitesförbud ibland bli aktuellt när någon överskridit eller kan väntas överskrida allemansrättens gränser. I ett rättsfall hade ägaren av en sommarstuga anlagt en primitiv badbrygga och en mindre båtplats på närbelägen strand som tillhörde andra personer. Högsta domstolen ansåg att han visserligen haft rätt att bada vid stranden och tillfälligt använda den som båtplats men inte på det sätt som skett genom att varaktigt ta stranden i besittning och utnyttja den. Han förelades vid vite att ta bort anordningarna och återställa stranden i samma skick som förut. (Nytt juridiskt arkiv 1949 s 167.)

Ett sådant föreläggande kan markägaren få till stånd när t.ex. en organiserad tältning medför någon olägenhet som inte är rent bagatellartad; det fordras inte att intrånget varit straffbart (se även 6.2 ovan). Utvägen har dock inte så stor praktisk betydelse, eftersom föreläggandet även i dessa fall måste riktas mot viss person och i regel meddelas av domstol. Proceduren blir därför dyr och omständlig.

Fotograf: Mikael Svensson, Joiner Bildbyrå

7. Får man ta inträdesavgift?

Där allmänheten har rätt att fritt uppehålla sig på ett område, t.ex. för att bada, får markägaren i allmänhet inte ta upp avgift som villkor för att området används på detta vis. Spärrar ägaren av en badstrand med betydelse för friluftslivet och kräver inträde av allmänheten, har man möjlighet att vända sig till länsstyrelsen, som enligt reglerna om stängselgenombrott (se 3.2) kan ålägga markägaren att tillåta inträde gratis. Men detta gäller inte om markägaren har kostat på särskilda anordningar på platsen, t.ex. anlagt hopptorn, trampoliner, särskilda bryggor eller trappor etc. Då har ägaren rätt att ta ut en skälig avgift för att täcka dessa kostnader, och den som ändå håller till på området utan att betala kan ibland straffas (för egenmäktigt förfarande eller, om denne handlat i smyg, bedrägligt beteende). Sådana anläggningar ska dock normalt prövas enligt strandskyddsbestämmelserna i miljöbalken (3.3 ovan). När en person körde in på det inhägnade området på Kullaberg i Skåne utan att betala begärd avgift, blev han på detta sätt fälld till ansvar trots att han åberopade allemansrätten. Markägaren täckte med avgiften kostnaderna för anläggningar och andra åtgärder på berget i turismens intresse (NJA 1964 B 27).

En fastighetsägare kan också begära ersättning för att allmänheten får använda ett område mera långvarigt och intensivt än allemansrätten tillåter. Det är alltså tillåtet att ta upp en viss avgift för att besökare får tälta, parkera eller ställa upp husvagnar under längre tid på en privat fastighet, även om markägaren inte gjort några speciella anordningar för deras bekvämlighet.

Man har diskuterat om avgift på samma sätt kan tas ut för skidåkning på ett spår som ställts i ordning för allmänhetens användning. Högsta förvaltningsdomstolen (HFD)

har bedömt den frågan beträffande Vasaloppsspåret, som Mora kommun ställt i ordning och underhållit (HFD 2012 ref. 70). Med hänsyn till de betydande insatser och kostnader som kommunen lagt ned ansåg domstolens majoritet det möjligt att kräva avgift för åkning i spåret. I sammanhanget framhölls också att inget hindrade att allmänheten fritt åkte skidor i samma terräng och vid behov passerade över skidspåren. Hade området fullständigt avspärrats för andra än betalande skidåkare skulle domstolen troligen kommit till annat resultat. Det avgörande tycks på detta vis vara dels hur pass omfattande kostnader som nedlagts för att allmänheten skulle kunna använda området, dels hur pass stora inskränkningar avgiftsbeläggningen medförde i allemansrätten. Men, som sagt, avgiften måste i alla händelser vara skälig.

8. Allemansrätt till sjöss

8.1 Trafik på vattnet

Det finns stora möjligheter för allmänheten att röra sig på annans vattenområde, med båt, simmande eller vintertid på isen. Här saknas straffbestämmelser om tagande av olovlig väg; när det inte finns särskilda föreskrifter kan man passera med båt på de allra flesta ställen utan rättsliga påföljder. Det gäller på s.k. allmänt vatten – något som bara finns i havet och de fyra stora sjöarna Vänern, Vättern, Hjälmaren och Storsjön i Jämtland – men också på enskilt vatten, där de allemansrättsliga reglerna ger nästan lika stor frihet (se närmare lag 1950 om gräns mot allmänt vattenområde). Det finns inte heller något allmänt förbud mot motortrafik på isen. Man får dock i alla händelser komma ihåg att hemfridsintresset bör respekteras också i sådana fall, t.ex. vid mera besvärande båttrafik förbi ett badhus. Ankring bör undvikas i närheten av bostadshus på stranden. I dessa fall lär den enda tänkbara (men knappast praktiska) rättsliga reaktionen då vara vitesförbud mot trafikanten, om man vet vem det är. Privata förbudsskyltar mot störande båttrafik eller liknande spelar däremot inte heller här någon roll (jfr 3.1).

8.2 Buller m m

Båttrafik kan också på andra sätt vara besvärande. I sjölagen (1994:1009) finns ett allmänt förbud att färdas med fartyg så att man i onödan stör omgivningen, t.ex. genom buller eller höga svallvågor på en olämplig plats; överträdelse medför böter (20 kap. 3 §). Länsstyrelsen kan vidare med stöd av sjötrafikförordningen (1986:300) utfärda särskilda bestämmelser för vissa vattenområden som begränsar rätten till motorbåtstrafik, vattenskidåkning och liknande – något som ibland sker, när trafiken är störande för folk på stranden eller

för djurlivet. På detta sätt kan man alltså ta tillvara bl.a. miljö- och naturvårdsintressen. Också annars är det av naturliga skäl förbjudet med skadegörande båttrafik, t.ex. när trafiken i onödan medför sådant svall att det riskerar skada bryggor och förtöjda båtar; här kan i varje fall skadestånd bli aktuellt.

8.3 Känsliga områden

I det här sammanhanget kan nämnas att länsstyrelsen kan meddela föreskrifter om vad allmänheten har att iakttä inom strandskyddsområde för att trygga ändamålet med strandskyddet (7 kap. 30 § miljöbalken). Även sådana föreskrifter kan gälla t.ex. ankring, färd med motorbåt och vattenskidåkning. Det kan också hända att båttrafik, landning med helikopter med mera förbjuds till skydd för djurlivet inom ett känsligt område (se 7 kap. 12 § miljöbalken). Den som inte respekterar sådana förbud och föreskrifter kan dömas till straff, i allmänhet böter.

8.4 Förtöjning av båtar

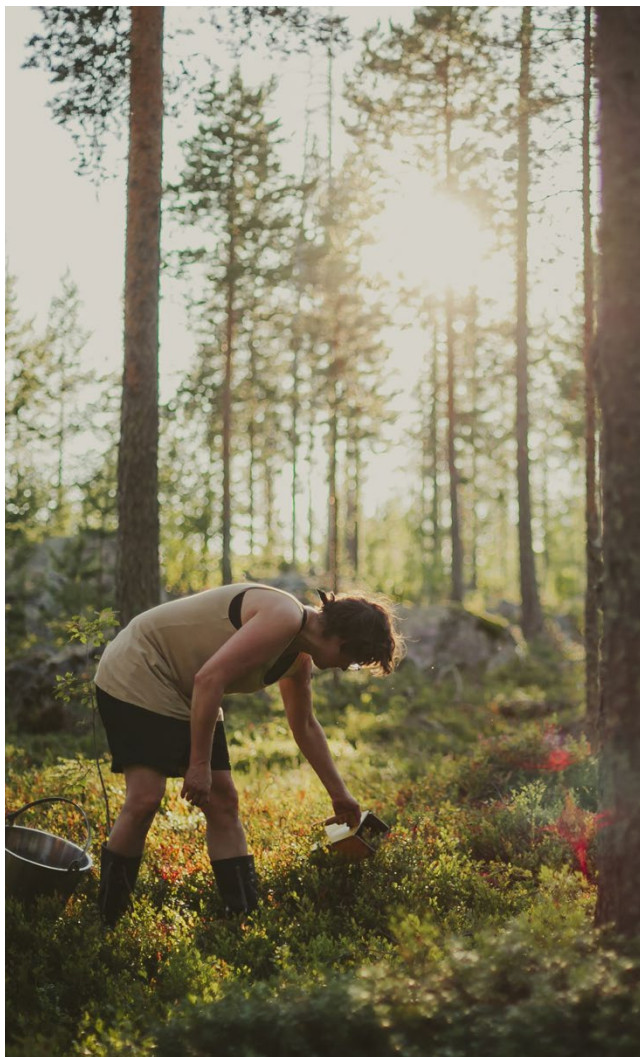
Båtar får förtöjas vid strand som inte utgör tomt och inte heller är skyddad enligt andra regler, t.ex. till skydd för fågellivet. Helt tillfällig förtöjning är tillåten till och med vid annans brygga utanför tomtmark, om inte ägaren hindras i sin användning. Också tillfällig ankring på annans vatten får i regel godtas.

Det är däremot tveksamt hur man bör se på mera varaktig eller regelbunden förtöjning eller ankring, eventuellt i samband med utläggning av boj på enskilt vatten. Sådant kan ibland medföra olägenheter som strandägaren inte bör få tåla. Ifall strandägaren direkt hindras från att använda sin egen båtplats, är det tänkbart att intrånget kan straffas som egenmäktigt förfarande. Det är också förbjudet att utan lov anlägga brygga på annans mark, även om bryggan är primitiv (jfr Nytt juridiskt arkiv, NJA 1949 s. 167). Att sjö-

sätta en båt där biltrafik är tillåten ända ned till vattnet lär däremot vara tillåtet. Man bör alltså vara försiktig vid längre uppehåll med båt. Över huvud taget är det också i dessa fall bäst att ta kontakt med ägaren, om man känner tvekan.

8.5 Fiske

Fiske ingår inte i allemansrätten, fast det förekommer en del liknande regler i den särskilda fiskelagstiftningen. Här ska bara nämnas att man får fiska fritt med handredskap i allmänt vatten (se 8.2 ovan) och även i stor utsträckning i enskilt vatten. Reglerna förekommer i 1993 års lag om rätt till fiske och i en lag från 1950 om gräns mot allmänt vattenområde.

Fotograf: Matilda Holmqvist-Johner Blidbyrå

9. Rätt att ta naturprodukter

9.1 Allmänt

I allemansrätten ingår som bekant en viss rätt att ta naturprodukter. Här är rättsreglerna något mera preciserade i lagen. 12 kap. 2 a § brottsbalken innehåller en utförlig uppräknning av sådana naturalster som allmänheten inte får tillgodogöra sig:

Den som i skog eller mark olovligen tar växande träd eller gräs eller träd som fällts av vinden eller sten, grus, torv eller annat som inte är bearbetat döms, om brottet med hänsyn till det tillgripnas värde och övriga omständigheter är att anse som ringa, för åverkan till böter. Detsamma gäller den som från växande träd tar ris, grenar, näver, bark, löv, bast, ollon, nötter eller kåda.

Det är alltså fråga om tillgrepp av naturprodukter. Men som framgår av lagtexten gäller samma regler också t.ex. sten; i varje fall anses man inte få ta större stenar eller grus t.ex. för att lägga på trädgårdsgångar. Om man tar ”kulturprodukter”, som odlade bär och blommor, blir reglerna om stöld eller snatteri tillämpliga, och straffet är i regel strängare.

9.2 Bär, blommor och svamp

De naturprodukter som inte omtalas i denna bestämmelse kan man plocka utan att bli straffansvarig eller ersättningsskyldig mot markägaren. Detta gäller framför allt vilda bär, vilda blommor och andra örter, svamp och kottar. Förutsättningen är naturligtvis att man inte tar växter som är fridlysta enligt lag. Länsstyrelsen kan med stöd av 8 kap. 2 § miljöbalken fridlysa en växt i länet inte bara när den är

sällsynt utan också när den annars behöver skydd, eftersom den riskerar att utsättas för plundring. Naturvårdsverket kan fridlysa en växt i hela landet, något som exempelvis har skett med samtliga orkidéer.

Organiserad svamp- eller bärplockning för försäljning anses däremot traditionellt vara tillåten. De senaste åren har man diskuterat om bärplockning i stor skala, ibland med maskinell utrustning, kan vara tillåten på annans mark. Något hinder för detta lär dock inte finnas, förutsatt att inte marken skadas eller man ställer till olägenhet för markägaren. Då kan man ingripa med förbud eller föreläggande mot företaget.

Man kan fråga vem som egentligen äger t.ex. vilda bär innan de är plockade. Här föreskriver 2 kap. 1 § jordabalken, att bl.a. ”på rot stående träd och andra växter” är tillbehör till fastigheten. Växterna och därmed också bären tillhör alltså markägaren. Det går visserligen inte hindra allmänheten att ta bär, men allmänheten kan å andra sidan inte hindra markägaren att t.ex. bespruta dem, lika litet som ägaren kan förbjudas att plocka dem. (En annan sak är att besprutning kan vara förbjuden enligt annan lagstiftning till skydd för miljön.) Men efter plockningen tillhör bären den som plockat dem – de anses förvärvade genom s.k. ockupation.

Vad angår andra växter, nämns buskar och grenar av dem inte särskilt i lagen. Antagligen får man på sin höjd ta eller skada buskar när de är värdelösa från alla synpunkter. Däremot får man inte röra enar och inte heller buskar som har värde t.ex. som prydnad eller som skydd omkring odlad mark. Säkrast är att lämna buskar helt i fred.

9.3 Mossor och lavar

Det är inte alltid så lätt att bestämma, vilka produkter som är tillåtna enligt brottsbalken. Vad är t.ex. ”annat sådant som inte är bearbetat”? Det har här betydelse om produkten har något nämnvärt ekonomiskt värde; i så fall är den för-

bjuden. Detta har ansetts gälla mossor och lavar, i varje fall när de samlas i större skala för försäljning som prydnad och liknande. Det tar ju lång tid innan sådana ingrepp läks i naturen. Det har hänt att den som skövlat skogar på vitlav i stor skala har dömts för stöld (Nytt juridiskt arkiv, NJA 1986 s 637).

9.4 Förbjudna produkter

I 12 kap. 2 a § brottsbalken uppräknas alltså en mängd produkter som enligt lagtexten inte får tas i naturen. I detta fall får man emellertid inte fästa alltför stor vikt vid textens ordalydelse. Det är också tveksamt hur man ska se på bagatellartade tillgrepp som enligt lagens ordalag är förbjudna. Flertalet av de nämnda produkterna har numera inget eller bara obetydligt intresse för markägaren. Delvis är reglerna föråldrade, ingen straffas idag för att ha tagit t.ex. kåda eller ollon, som numera helt saknar värde. Enstaka löv kan man nog få ta från träd, men att bryta kvistar är förbjudet. Växande gräs får antagligen tas i skogar, där inte skogsbete förekommer. Mindre nedfallna grenar och kvistar räknas inte som träd som fällts av vinden ("vindfälla" enligt äldre lagtext) och kan plockas, t.ex. som bränsle för tillåten eldning. Enstaka mindre stenar får man som sagt föra med sig. Troligen får man ta äpplen, körsbär och liknande också från ödetomter utan bebyggelse, som alltså skulle räknas som skog och mark. Det är vidare oklart hur plockning av svampar, vilda bär och dylikt ska bedömas, om man tar dem på mark som utgör tomt eller plantering, t.ex. från en parkgång. Kanske blir man åtminstone skyldig att ersätta den obetydliga skada som markägaren kan anses ha lidit, om man plockar sådana produkter – fast några sådana ersättningskrav är ju inte sannolika i praktiken. På åker och äng kan i varje fall svamp och bär plockas fritt, när området får beträdas.

9.5. Mineraler

En särskild fråga är vad som är tillåtet vid s.k. eftersökning av mineral i naturen, då man undersöker marken, gör vissa mätningar och tar med sig mindre prover av sten, torv och jord. Det är klart att sådana undersökningar inte får ske på tomt eller plantering (jfr ovan), och inte heller inom nationalpark eller i strid med föreskrifter i naturreservat; men dessutom kan de vara förbjudna också annars, enligt paragrafen om åverkan (12 kap. 2 a § brottsbalken). Här gäller emellertid att det sedvanemässigt anses tillåtet att i dessa sammanhang ta med sig sådana prover, som saknar varje värde för fastighetsägaren. Troligen får man t.o.m knacka loss små stycken av stenblock eller berg, i varje fall på någon undangömd plats. Vidare anses s.k guldvaskning t.ex. i bäckar tillåten. En allmän förutsättning är dock att åtgärderna inte medför risk för skada eller olägenhet för ägaren. Också i detta fall är det alltså tydligt att allemansrätten går längre än man kunde tro att döma av lagtexten. För mera ingripande undersökningar av eventuella mineralfyndigheter krävs däremot särskilt undersökningstillstånd enligt minerallagen (1991:45).

10. Uppträdande i naturen

10.1 Allmänt

Det framgår av det föregående att det avgörande för allmänhetens rättigheter på annans mark i allmänhet är markägarens ekonomiska intressen och intresse av ett visst skyddat område intill sina byggnader. Om en främling uppträtt mer eller mindre hänsynsfullt har däremot inte alltid betydelse från juridisk synpunkt, om det inte vållat någon skada. Visserligen finns det som sagt den allmänna regeln i miljöbalken, att man ska visa hänsyn och varsamhet i sitt umgänge med naturen. Men överträder man den regeln, medför överträdelsen inte i sig några rättsliga påföljder (utom möjligen skadestånd i något fall, jfr 2.5 ovan). För detta fordras att främlingen kan anses ha brutit också mot någon annan lagbestämmelse. Möjligheterna är därför begränsade att ingripa mot ett störande eller annars obehagligt uppträdande från allmänhetens sida.

10.2 Nedskräpning

All nedskräpning utomhus på platser dit allmänheten har tillträde eller insyn är förbjuden enligt 15 kap. 26 § miljöbalken; det gäller både i naturen och inom bebyggda områden. Den skyldige kan straffas även vid oaktsamhet. Straffet är böter eller fängelse i högst ett år – dock bara penningböter om nedskräpningen är att anse som ”mindre allvarlig”, då den bedöms som nedskräpningsförseelse (29 kap. 7 och 7 a §§ miljöbalken). Det kan nämnas att man numera tagit bort ett undantag om straffrihet när nedskräpningen är ”ringa”. Det innebär att det är straffbart att skräpa ned redan med en enstaka cigarettfimp, godis- eller glasspapper, tuggummi eller andra mindre föremål.

Åtal för sådana förseelser är dock mycket ovanliga. I princip får inte ens markägaren skräpa ned där allemansrätten gäller eller folk har insyn. Viss nedskräpning omkring jordbruks- och industrifastigheter får dock ofta tolereras. Den som är ansvarig för nedskräpning kan vid vite föreläggas att städa upp efter sig (26 kap. 9 § miljöbalken).

10.3 Eldning

I detta sammanhang kan nämnas att eldning i skog och mark är tillåten bara med största försiktighet. Vid torrt väder som ökar brandrisken gäller ofta allmänt eldningsförbud i kommunen och även annars kan viss eldning utomhus vara förbjuden. Den som överträder ett sådant förbud kan straffas, även om det inte uppstår brand (10 kap. 3 § lagen (2003:778) om skydd mot olyckor). Är det fara för omfattande förstörelse av annans egendom, t.ex. en skogsbrand, kan den eldande dömas för det allvarligare brottet allmänfarlig vårdslöshet (13 kap. 6 § brottsbalken). Dessutom ska denne ersätta den skada som vållas på mark eller vegetation, t.ex. när ett träd ovanför platsen torkar eller kanske till och med en berghäll spricker av hettan.

10.4 Jakt

Jakt ingår inte i allemansrätten. Som jakt räknas också att ta fåglars bon och ägg. Bestämmelser om jakt finns i jaktlagen (1987:259) och jaktförordningen (1987:905). Jakträtt tillkommer som huvudregel markägaren men kan också utövas av andra (10–13 §§ jaktlagen). Den som jagar på annans mark ska naturligtvis följa allemansrättens regler, om inte annat framgår av jaktbestämmelserna.

Pågående jakt innebär inte i sig att allemansrätten sätts ur spel inom jaktområdet. Däremot får den allmänhet som vill uppehålla sig inom ett sådant område inte medvetet störa den pågående jakten. Att avsiktligt störa eller sabotera

jakt räknas som ofredande eller egenmäktigt förfarande. Att göra åverkan på jaktorn, vilthägn med mera kan vidare rubriceras som skadegörelse eller framkallande av fara för annan. I båda fallen kan böter eller fängelse följa på brottet.

10.5 Hundar i naturen

Den som vill ha med sig hund i skog och mark utan att det är fråga om jakt måste hålla hunden under sådan uppsikt att den inte driver eller förföljer villebråd. Viss tid, 1 mars – 20 augusti, får inte hunden springa lös i marker där det finns vilt. Om en hund springer lös på ett sådant område får jakträttshavaren ta hand om den. Regler om detta finns i lagen om tillsyn över hundar och katter. Dessutom får ägaren naturligtvis se till att inte hunden ofredar andra människor i naturen. Orsakar hunden skada blir ägaren utan vidare ersättningsskyldig.

I områden där renskötsel bedrivs måste medföljande hundar hållas i koppel, vilket framgår av 93 § rennäringslagen (1971:437), se vidare nedan under 11.1. Anträffas lösspringande hundar som inte låter sig fångas in får dessa under vissa förutsättningar avlivas om det behövs till skydd för viltet eller renarna. Hundens ägare kan också dömas till böter samt bli skyldig att ersätta uppkomna skador. Vidare anses inte olika former av spårträning med hund kunna ske på annans mark utan föregående lov från markägaren; sådan träning kan i alltför hög grad kollidera med markägarens jakträtt. Här gäller alltså det allmänna kravet på hänsyn i skog och mark.

Det går alltså bra att ta med sig sin hund på promenaden på annans mark så länge hunden hålls under den strikta uppsikt som lagen kräver.

Fotograf: Nils Halberg (privat bild)

10.6 Störande beteende

I övrigt ingriper rättsordningen inte så ofta mot uppträdande som markägare eller andra kan ogilla. Bullrande trafik är som sagt förbjuden i vissa fall, framför allt till sjöss. Också snöskotertrafik behöver i möjligaste mån bedrivas utan att ge upphov till onödigt buller. Uppstår lokala ohållbara problem kan snöskotertrafiken inskränkas eller förbjudas med stöd i terrängkörningslagstiftningen samt trafiklagstiftningen. Skärpta regler mot buller i naturen har diskuterats men ännu inte lett till lagstiftning.

I övrigt får oljud, t.ex. genom högljudd musik på badstränder eller andra populära utflyktsmål, anses strida mot den allmänna föreskriften om hänsyn i naturen. Men detta innebär som sagt inte att bullret utan vidare straffas. Den som t.ex. för kraftigt oljud nära bostadshus kan dömas för ofredande (4 kap. 7 § brottsbalken), om det funnits uppsåt att störa invånarna, men annars är det svårt att finna någon grund för straff eller skadestånd i sådana fall. Vid buller som går långt utöver det normala på livligt besökta allmänna badplatser eller liknande kan man möjligen tänka sig åtal för förargelseväckande beteende (16 kap. 16 § brottsbalken). Den paragrafen är väl den enda som kan tänkas bli åberopad mot nakenbad och liknande uppträdande, som närboende och andra anser störande. Också här fordras det säkert ett mycket utmanande beteende för att det ens ska bli fråga om straffansvar. Nakenbad på mera ensliga stränder lär i varje fall inte träffas av denna straffbestämmelse.

Allmänheten har alltså ganska stor frihet i fråga om uppträdandet på annans mark, bara den håller sig på vederbörligt avstånd från markägarens bostad och andra byggnader, inte vållar skada på dennes egendom och över huvud taget tar hänsyn till omgivningen.

Som förut omtalats kan det gälla speciella föreskrifter om allmänhetens uppträdande bl.a. inom naturreservat, nationalparker och områden med särskilt skydd för djurlivet. Det förekommer t.ex. att tältning och eldning förbjuds helt, att hund bara får medföras om den är kopplad eller att man inte får plocka blommor av något slag.

Fotograf: Hans Geijer-Johnér Bildbyrå

11. Allemansrättens variationer

Som framgått kan man inte tala om en alldeles enhetlig allemansrätt, som skulle gälla oavsett var i naturen man befinner sig. Allmänhetens rättigheter och skyldigheter varierar beroende på omgivningen. Här ska i korthet påminnas om några sådana skillnader.

11.1 Fjällmark

På fjällmark finns normalt inte några bostäder eller industri- anläggningar. Vandraren kan i allmänhet röra sig fritt utan risk att störa andras hemfrid eller yrkesverksamhet. Särskild hänsyn behöver dock tas till samernas verksamhet. Deras rättigheter på annans mark, vilka regleras utförligt i ren- näringslagen (1971:437), går längre än vad som gäller för allmänheten i stort. De har en särskilt reglerad jakt- och fiskerätt och dessutom viss rätt att uppföra anläggningar och mindre byggnader för renskötseln – bl.a. renvaktar- stugor, förvaringsbodas, kåtor, skiljnings- och slaktanlägg- ningar. De får också ta virke och vissa träd för sitt behov. Där de vistas har de samma rätt till hemfrid som andra boende. Deras renar och renskötsel får inte störas, se närmare 94 § rennäringslagen. Turism av olika slag kan här vålla problem, bl.a. paketresor och guidning för jakt och fiske under tider då renen behöver vara i fred. För att inte ofreda renar där renbete är tillåten ska medförda hundar normalt hållas i band eller instängda, enligt vad närmare sägs i 93 § ren- näringslagen.

Enskilda fjällbesökare kan mestadels följa allemans- rättens regler i fjällmarken. Omfattande områden i fjällen utgör dock nationalpark eller naturreservat, där det gäller

särskilda föreskrifter om uppträdandet; de brukar framgå av skyltar på ställen där folk i allmänhet tar sig in på området. Bl.a. kan passage eller tältning vara förbjudet på vissa ställen och åtskilliga växter vara fridlysta. Närmare information om vad som gäller i en viss nationalpark eller i ett visst naturreservat kan bl.a. också erhållas via olika webbsidor.

Terrängkörningslagen och terrängkörningsförordningen tillåter viss trafik med motorfordon, mestadels nyttotrafik; vintertid kan skoter användas i stor utsträckning, enligt vad som framgår av terrängkörningsförordningen samt föreskrifter för skyddade områden och beslutade regleringsområden för skotertrafik.

11.2 Skogsmark

På skogsmark gäller huvudsakligen allemansrätten, som den beskrivits i det föregående – också här med undantag för föreskrifter inom nationalpark, naturreservat och andra mindre, fredade naturområden (bl.a. biotopskyddsområden). I de norrländska skogarna kan också förekomma renskötsel, som kräver särskild hänsyn. Man får vidare se till att inte pågående skogsbruk eller jakt försvåras och att inte skogsplanteringar skadas. Också vid skogsbruk och jakt är viss nyttotrafik med motorfordon tillåten enligt terrängkörningslagstiftningen.

11.3 Odlingslandskapet

Allemansrätten innebär ju enligt regeringsformen tillgång till ”naturen”, men det innebär inte att rätten skulle upphöra att gälla i odlingslandskapet. Här får den naturligtvis utövas med större försiktighet; åtskillig mark riskerar att skadas, i vart fall när den inte är frusen vintertid. Det gäller som sagt åkermark, men även betesmark och vall i varje fall vid tillströmning av en större grupp besökare. Helst bör man passera på körvägar eller uppgångna stigar. Man får också

på andra sätt ta hänsyn till jordbruk och annan verksamhet som pågår på området, bl.a. genom att noga se till att grindar inte ställs öppna så att betande djur kan komma ut. Djuren bör inte störas. Hundar bör hållas under uppsikt, även under den tid då de alls får gå lösa. Ridning på annat än väg hör inte hemma i odlingslandskapet. Tältning är ofta olämplig och bör helst förläggas till skogsmark. Bl.a. inom naturreservat och kulturresevat gäller ofta särskilda föreskrifter.

12. Skadestånd vid hinder för allemansrätt?

En särskild fråga är om den som hindras utnyttja allemansrätten kan kräva skadestånd för ekonomisk skada och annan olägenhet som hindret medfört. Ett företag kan med orätt förbjudas att utnyttja rätten kommersiellt, eller en privatperson som brukar bada på en närbelägen fastighet kan avstängas från vägen dit. Traditionellt har ansetts att allemansrätten inte utgör en sådan rättighet som kan grunda ersättning, vare sig den begränsas genom ett ingrepp av andra enskilda eller genom expropriation – detta till skillnad mot vad som gäller enligt norsk rätt, där viss ersättningskyldighet förekommit på senare år i sådana fall.

Det är emellertid möjligt att läget också i Sverige håller på att förändras. Som nyss nämnts är allemansrätten numera grundlagsskyddad enligt 2 kap. 15 § regeringsformen, och enligt en lagändring 2022 finns möjlighet att kräva skadestånd av staten eller kommun om man från deras sida överträder en rättighet som garanteras i det kapitlet (3 kap. 4 § skadeståndslagen); i så fall kan också ersättas olägenheter av annan än rent ekonomisk natur. Det är tänkbart att något sådant kan gälla också när överträdelsen avser en allemansrätt, ifall en ekonomisk skada eller annan olägenhet uppkommer. Frågan har emellertid inte prövats i svensk domstol, och rättsläget är oklart.

Som framgår av det föregående finns i många sådana överträdelsefall som här diskuterats andra möjligheter att skydda allemansrätten: man kan vända sig till myndighet för att få till stånd stängselgenombrott (ovan 3.2) eller, på strandområden, föreläggande enligt strandskyddsreglerna (ovan 3.3). Här är reglerna tydligare och förfarandet billigare, och i första hand bör nog den som hindrats att utöva allemansrätt pröva något av dessa alternativ.

13. Allemansrättens grundlagsskydd

Man kan diskutera vad allemansrättens grundlagsskydd egentligen innebär. I 2 kap. 15 § regeringsformen föreskrivs att egendom – alltså framför allt äganderätten – är skyddad på olika sätt, och sedan sägs – närmast som ett undantag från dessa regler – att oberoende av dem alla ska ha tillgång till naturen enligt allemansrätten. Inskränkningar i allemansrätten är alltså förbjudna även om de införs i vanlig lag; det krävs ändringar i grundlagen för en sådan lagstiftning. Det kan tyckas som ett effektivt skydd för de olika rättigheter som ingår i allemansrätten, men som framgår av det föregående är det ofta oklart hur långt allemansrätten går. Vad är egentligen en inskränkning i allemansrätten?

Det är tydligt att lagstiftaren inte kan generellt förbjuda att man utan samtycke går på annans mark, men det gäller bara "naturen" – vad det nu kan närmare innebära – och dessutom kan man undra i vad mån paragrafen hindrar att lagstiftaren eller en myndighet tillåter markägaren att genom faktiska hinder försvåra tillgången till naturen, t.ex. tillåter bebyggelse där allmänheten tidigare fått färdas fritt. Det framgår varken av lagtexten eller dess förarbeten.

Vad särskilt angår inskränkning genom lagstiftning, har tidigare nämnts att möjligheten att bygga på stränder är begränsad genom det omstridda strandskyddet. Om riksdagen vill ändra strandskyddsreglerna genom att tillåta fritt byggande intill stränderna, kommer den bebyggda marken att anses som tomt och ingen får bada eller annars hålla till där utan markägarens tillstånd. Det är tveksamt om regeringsformen kan anses förbjuda något sådant, hur nedslående en sådan lagstiftning än kan synas för en friluftsinresserad allmänhet. Frågan om möjligheten till friluftsliv får inskränkas på detta vis är snarare av politiskt

än juridiskt slag. Något grundlagsstridigt hot mot allemansrätten lär kunna åberopas bara vid radikala inskränkningar av strandskyddet, och en ändring kan tänkas bli försvarad med att det fortfarande finns tillgång till naturen på mark som är obebyggd och att därför lagstiftningen inte bryter mot grundlagsregeln. Man får hoppas att denna besvärliga juridiska fråga aldrig kommer upp.

Fotograf: Emma Bourne, Johnér Bildbyrå

Litteratur

Ahlström, I. Allemansrätten – en bok om vad som gäller i naturen. Stockholm 1999.

Allemansrätten i förändring. Symposium. Red. Karin Åhman. Stockholm 2012.

Bengtsson, Bertil. Allemansrätt och markägarskydd. 2 uppl. Stockholm 1966.

Bengtsson, Bertil. Tomtbegreppet, allemansrätten och strandskyddet. Miljörätten och den förhandlingsovilliga naturen. Vänbok till Gabriel Michanek (2019) s. 79 ff.

Bonde, Fredrik. Teljer, Tom. Gården och allemansrätten. LRF. Stockholm 1994.

Sandell, Klas. Allemansrätt i fjällen – rätt för vem och rätt till vad? Rapport fjällforskningskonferens. Forskningsrådsnämnden. Stockholm 1997.

Sandell, Klas. Naturkontakt och allemansrätt: Om friluftslivets naturmöte och friluftslandskapets tillgänglighet i Sverige 1880–2000. Svensk Geografisk Årsbok 1997.

Sandell, Klas, och Svenning, Margareta, Allemansrätten och dess framtid. Rapport No. 6470, Naturvårdsverket, Stockholm. 2011.

Åslund, Åsa, Allemansrätten och markutnyttjande. Studier av ett rättsinstitut. Linköping 2008.

Åslund, Åsa, Gemensam användning av skog och mark. Stockholm 2017.

Allemansrätten

Vad säger lagen?

Allemansrättens innebörd är livligt omdebatterad. Det är knappast förvånande. Man hänvisar ofta till sedvanan, men den varierar i skilda landsändar och bland olika grupper av människor. Dessutom skiljer man inte alltid mellan vad som kan anses som gott uppförande och vad rättsreglerna påbjuder. Ett beteende som de flesta människor anser hänsynslöst medför långtifrån alltid juridiska efterräkningar. De rent juridiska bedömningarna är inte heller klara. Man får leta länge efter rättsfrågor med så stort allmänt intresse som är lika omstridda och outredda.

Den här skriften tar upp frågan om vilket uppträdande som kan leda till rättsliga påföljder – alltså straff, skadestånd och ålägganden av domstol att företa eller låta bli vissa åtgärder. Den är skriven av en av de tyngsta auktoriteterna på området, professorn, f d justitierådet Bertil Bengtsson.

Skriften vänder sig till alla myndigheter, företag, organisationer och enskilda personer som på olika sätt kommer i kontakt med naturturism och friluftsliv.